

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
кафедра соціальної педагогіки та корекційної освіти

«До захисту допускаю»

завідувач кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти,

доктор педагогічних наук, професор

_____ Т.О. Логвиненко «_____» _____ 2025 р.

**Арттерапевтичні методи в соціально-педагогічній роботі
з дітьми, які перебувають в складних життєвих обставинах**

Магістерська робота
на здобуття кваліфікації – Магістр з соціальної
роботи за спеціалізацією «Соціальна педагогіка»

Автор роботи : студент групи СР 2425М

Дмитро ТІСОВЕЦЬ _____

Науковий керівник: д. пед. н., професор

Тетяна ЛОГВИНЕНКО _____

Дрогобич, 2025

Анотація

У роботі досліджено можливості застосування артпедагогічних та арттерапевтичних методів у соціально-педагогічній роботі з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах. Розкрито сутність артпедагогіки та арттерапії. Робиться огляд історичних етапів зародження, становлення і розвитку артпедагогіки та арттерапії. Наводяться їх спільні та відмінні характеристики. Аналізуються напрями і технології арттерапевтичного впливу.

Подається характеристика сучасних інноваційних артпедагогічних та арттерапевтичних технологій. Розкриваються особливості використання артпедагогічних методів у соціально-педагогічній роботі з дітьми, які опинились в складних життєвих обставинах. Обґрунтовуються педагогічні умови використання артпедагогіки в роботі соціального педагога з дітьми та подається зміст експериментальної частини дослідження.

В роботі представлено експериментально доведені результати, що підтвердили ефективність педагогічних умов. Серед них: безпечне середовище, індивідуальний підхід, інтеграція методів, що сприяли зниженню тривожності, підвищенню самооцінки та розвитку комунікативних і творчих умінь дітей. Доведено практичне значення результатів, яке полягає у можливості використання запропонованої програми та обґрунтованих педагогічних умов у з використання арттерапії у роботі з дітьми що опинились у складних життєвих обставинах.

Ключові слова: артпедагогіка, арттерапія, метод, технологія, соціальний педагог, діти у складних життєвих обставинах.

Annotation

The paper explores the possibilities of using art pedagogical and art therapeutic methods in socio-pedagogical work with children who are in difficult life circumstances. The essence of art pedagogy and art therapy is

revealed. The historical stages of the origin, formation and development of art pedagogy and art therapy are reviewed. The historical stages of the origin, formation and development of art pedagogy and art therapy are reviewed. Their common and distinctive characteristics are given. The directions and technologies of art therapeutic influence are analyzed.

A description of modern innovative art pedagogical and art therapeutic technologies is provided. The features of the use of art pedagogical methods in socio-pedagogical work with children who find themselves in difficult life circumstances are revealed. The pedagogical conditions for using art pedagogy in the work of a social educator with children are substantiated and the content of the experimental part of the study is presented.

The paper presents experimentally proven results that confirmed the effectiveness of pedagogical conditions. Among them: a safe environment, an individual approach, and the integration of methods that contributed to reducing anxiety, increasing self-esteem, and developing children's communicative and creative skills. The practical significance of the results is proven, which lies in the possibility of using the proposed program and justified pedagogical conditions for using art therapy in working with children who find themselves in difficult life circumstances.

The paper presents experimentally proven results that confirmed the effectiveness of pedagogical conditions.

Keywords: art pedagogy, art therapy, method, technology, social pedagogue, children in difficult life circumstances.

ЗМІСТ

Стор.

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АРТПЕДАГОГІКИ ТА АРТТЕРАПІЇ	10
1.1. Поняття артпедагогіки та арттерапії в сучасних наукових дослідженнях.....	10
1.2. Історія виникнення артпедагогіки та арттерапії.....	15
1.3. Напрями артпедагогіки та арттерапії.....	19
Висновки до першого розділу.....	23
РОЗДІЛ 2. Технології використання артпедагогіки та арттерапії в діяльності соціального педагога	25
2.1. Характеристика сучасних видів артпедагогічних та арттерапевтичних технологій.....	25
2.2. Особливості використання артпедагогічних методів у соціально-педагогічній роботі з дітьми, які опинились в складних життєвих обставинах.....	31
2.3. Педагогічні умови використання артпедагогіки в роботі соціального педагога з дітьми: експериментальне дослідження.....	40
Висновки до другого розділу.....	44
ВИСНОВКИ	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	50
ДОДАТКИ	55

ВСТУП

Сучасні соціокультурні трансформації, зростання темпів урбанізації, економічна нестабільність, військові дії та пов'язані з ними міграційні процеси суттєво ускладнюють умови життя значної частини дитячого населення. Все більше дітей опиняються в ситуаціях, що порушують їхній гармонійний розвиток і створюють ризики для фізичного, психічного та соціального благополуччя.

До категорії дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах (СЖО), належать ті, чий розвиток і соціалізація порушуються внаслідок деструктивного сімейного середовища, насильства, втрати близьких, низького рівня матеріального забезпечення, проживання в умовах збройного конфлікту, вимушеного переселення, соціальної ізоляції чи інших кризових факторів.

Соціально-педагогічна робота з такими дітьми потребує використання особливих підходів, спрямованих на відновлення їхнього психоемоційного стану, формування ресурсів для подолання стресу та забезпечення безпечного простору для вираження емоцій.

Одним із найбільш ефективних напрямів соціально-педагогічної підтримки дітей у СЖО є арттерапія – метод, що ґрунтується на використанні мистецтва як інструмента емоційної регуляції, саморозкриття та комунікації. Арттерапевтичні методи забезпечують можливість символічного вираження внутрішніх переживань, які дитині важко висловити вербально, сприяють подоланню психологічних бар'єрів, зниженню рівня тривоги, розвитку креативності та самоприйняття. Вони допомагають фахівцеві встановлювати довірливий контакт із дитиною, виявляти її потреби, внутрішні конфлікти, ресурси та потенціал.

У вітчизняній та світовій практиці арттерапія зарекомендувала себе як ефективний інструмент соціально-педагогічної підтримки дітей, які зазнали

травматичного досвіду, переживають наслідки стресу або перебувають у стані емоційної дезадаптації.

Актуальність дослідження використання арттерапевтичних методів у роботі з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, зумовлена низкою чинників:

по-перше, зростає кількість дітей, які потребують комплексної соціально-педагогічної та психологічної підтримки;

по-друге, сучасна практика соціальної роботи доводить, що традиційні вербальні методи не завжди є достатніми для роботи з травмованими дітьми, тоді як арттерапія дозволяє м'яко й екологічно впливати на їхній емоційний стан;

по-третє, в Україні відбувається активний розвиток інноваційних технологій соціально-педагогічної діяльності, що потребує наукового обґрунтування та систематизації.

Незважаючи на значний інтерес дослідників дітей (Г.О.Балл [3], Л.О. Лебедева [23], Н.В Чуприк [43], Л.Ф. Василенко [7], О.Л. Вознесенська [8; 9], І.В. Дубровіна [13], Є.О. Климов [3], та ін.) до проблеми психоемоційної підтримки, арттерапія як технологія соціально-педагогічної роботи в умовах СЖО ще недостатньо представлена у вітчизняній теорії та практиці.

Потребують поглибленого вивчення особливості застосування різних видів арттерапії (ізотерапії, казкотерапії, музикотерапії, драматерапії, танцювально-рухової терапії тощо). Детального вивчення вимагають питання їхньої ефективності в роботі з різними віковими групами. Потрібна сучасна розробка методичних підходів до організації арттерапевтичних занять у соціальних службах і закладах освіти.

Враховуючи зазначені чинники для виконання магістерського дослідження було обрано тему: **«Арттерапевтичні методи в соціально-педагогічній роботі з дітьми, які перебувають в складних життєвих обставинах».**

Мета роботи полягає в теоретичному та практичному дослідженні ефективності арттерапевтичних методів у соціально-педагогічній роботі з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Об'єктом дослідження є соціально-педагогічна робота з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Предметом дослідження є арттерапевтичні методи як засіб соціально-педагогічної та психологічної підтримки дітей у СЖО.

Для досягнення мети передбачено виконання таких **завдань**:

- проаналізувати сутність, класифікацію та особливості арттерапевтичних методів;
- охарактеризувати особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми у складних життєвих обставинах;
- визначити потенціал арттерапії у забезпеченні соціально-педагогічної підтримки дітей у СЖО;
- розробити та апробувати комплекс арттерапевтичних занять та визначити ефективність їх застосування у соціально-педагогічній роботі з дітьми, що опинились у СЖО.

Теоретичну основу дослідження становлять положення гуманістичної педагогіки, теорії арттерапії, концепції особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів, системний і комплексний підходи до соціально-педагогічної роботи, а також наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників із соціальної педагогіки, психології та арттерапії.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання розроблених автором методичних рекомендацій і арттерапевтичних програм у діяльності соціальних педагогів, працівників центрів соціальних служб, педагогів закладів освіти, фахівців служб підтримки дітей і сімей, а також у впровадженні арттерапевтичних технологій у систему психосоціального супроводу дітей у СЖО.

Таким чином, дослідження спрямоване на обґрунтування гуманістично орієнтованих підходів з використанням арттерапевтичних технологій у процесі надання соціально-педагогічної допомоги дітям, які опинились у кризових і стресових ситуаціях та сприяє подальшому розвитку сучасної практики надання допомоги таким дітям.

Апробація матеріалів дослідження. Апробація матеріалів дослідження здійснювалась під час участі у Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціальна робота та інклюзивна освіта: синергія досвіду та новацій» (м. Дрогобич, 24 квітня 2025 р.) та публікації матеріалів доповіді на тему: **«Використання засобів артпедагогіки в діяльності соціального педагога з учнями»** у збірнику матеріалів конференції.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів (6 параграфів) та висновків до них, загальних висновків, списку використаної літератури (56 джерел) і додатків. Загальний обсяг роботи становить 60 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АРТПЕДАГОГІКИ та АРТТЕРАПІЇ

1.1. Поняття артпедагогіки та арттерапії в сучасних наукових дослідженнях

Артпедагогіка та арттерапія посідають важливе місце у сучасній соціально-педагогічній та психолого-педагогічній науці, оскільки зорієнтовані на формування емоційної культури, розвиток творчого потенціалу особистості та забезпечення її психосоціальної підтримки. В умовах зростання кількості дітей, які опиняються в складних життєвих обставинах, методи мистецького впливу набувають особливої значущості, адже мистецтво виступає природним засобом емоційного вираження, дозволяє безпечно проживати внутрішні переживання та сприяє розвитку психологічної стійкості.

Поняття артпедагогіки: сутність та сучасні наукові підходи. Сучасні дослідники (О. Вознесенська, Л. Масол, Н. Миропольська, Т. Комар) визначають артпедагогіку як інтегративну галузь педагогічного знання, що поєднує мистецтво, психологію й педагогіку для всебічного розвитку особистості. Артпедагогіка передбачає використання різних видів мистецтва (музика, живопис, танець, театр, література, декоративно-ужиткове мистецтво) як засобів навчання, виховання та соціалізації.

Науковці підкреслюють такі ключові риси артпедагогіки :

- гуманістична спрямованість, орієнтація на розвиток особистості, її індивідуальності та емоційно-вольової сфери;
- креативний підхід, що передбачає створення умов для творчої самореалізації;

- психоемоційний вплив мистецтва на особистість, який забезпечує розвиток емпатії, внутрішньої гармонії, емоційної чутливості;
- інклюзивність, можливість використання артпедагогічних методик у роботі з дітьми з особливими потребами чи у складних життєвих обставинах;
- діяльнісний і практико-орієнтований характер, оскільки основою виступає творча діяльність.

У сучасних дослідженнях артпедагогіка розглядається також як метод формування ціннісних орієнтацій, розвитку комунікативної компетентності, соціальної активності та естетичного мислення дітей і підлітків. Мистецтво розглядається не лише як навчальний матеріал, але і як засіб розвитку емоційного інтелекту, навичок саморегуляції та самопрезентації.

Арттерапія як наукова та практична технологія характеризується різними науковими підходами до трактування змісту і суті цього терміна. Поняття «арттерапія» у науковій літературі розглядається широко та багатомірно. Закордонні та українські дослідники (Е. Крамер, М. Наумбург, Т. Зінкевич-Євстигнєєва, О. Вознесенська, І. Дубровіна) визначають арттерапію як форму психотерапевтичної й психокорекційної роботи, що ґрунтується на творчому процесі та спрямована на відновлення або розвиток гармонійного функціонування особистості.

У сучасних джерелах арттерапія визначається як:

- *процес творчого самовираження*, який сприяє емоційному розвантаженню та формуванню внутрішніх ресурсів;
- *інструмент невербальної комунікації*, що дає можливість дитині передати почуття, які важко висловити словами;
- *метод психокорекційної та реабілітаційної роботи*, спрямований на подолання наслідків стресу, травми, тривожності;
- *механізм розвитку самооцінки, самоусвідомлення і позитивного ставлення до себе*;

- *засіб соціалізації*, який допомагає дитині налагоджувати стосунки з однолітками, дорослими та адаптуватися до нових умов [2; 16; 18; 23; 43].

Арттерапія охоплює широкий спектр напрямів. Серед них у наукових джерелах найчастіше називаються такі:

- ізотерапія (малювання, ліплення, колажування);
- музикотерапія;
- танцювально-рухова терапія;
- драматерапія;
- ігрова терапія;
- казкотерапія;
- бібліотерапія;
- пісочна терапія тощо [38].

Кожен із цих напрямів має свої власні методи, техніки та механізми педагогічного та психокорекційного впливу, проте всі вони базуються на створенні безпечного, приймаючого середовища та можливості вільного творчого самовираження.

Важливим теоретико-практичним питанням є тлумачення понять «артпедагогіка» і «арттерапія». В окремих наукових працях можна зустріти точку зору дослідника, що це тотожні терміни і, практично, різниці в їхньому значенні немає. Однак в більш сучасних працях науковців зустрічається все більшу підходів, в яких науковці обґрунтовують іншу дослідницьку позицію, обстоюючи точку зору, що між цими поняттями є певна різниця. Тому зупинимось на питання співвідношення понять «артпедагогіка» і «арттерапія» більш детально.

У сучасних дослідженнях підкреслюється, що артпедагогіка й арттерапія є взаємопов'язаними, але не тотожними поняттями.

Дослідники Пріма Р.М., Алексінцева Т.В. аналізуючи суть поняття «артпедагогіка» наголошують, що «...в українській педагогічній науці, не

зважаючи на накопичений практичний матеріал щодо використання мистецтва у процесі виховання та навчання дітей, як науково-обґрунтований метод артпедагогіка формується лише зараз» [35, с. 6]. А в тих обґрунтуваннях і поясненнях, які з'явилися в останній час, немає чіткості та спільних підходів. Автори публікації стверджують, що в буквальному значенні «... під артпедагогікою розуміють педагогіку мистецтва; освіту, виховання та розвиток людини засобами мистецтва» [35, с. 7].

Кирилова О. у своєму дослідженні суті терміну «артпедагогіка» не погоджується з отождненням двох термінів. Дослідниця стверджує, що «...дефініцію «артпедагогіка» слід розглядати на основі міждисциплінарного підходу, оскільки вона ґрунтується на досягненнях багатьох галузей знань:

- педагогіки;
- психології;
- фізіології;
- культурології;
- мистецтвознавства» [17, с. 161].

Цінним в артпедагогіці є те, що вона дає багато можливостей для роботи з різними категоріями учнів: від обдарованих учнів до учнів із девіантною поведінкою та тими, що мають особливі освітні потреби, а також із учнями, що опинилися у складних життєвих обставинах (внутрішньо переміщені, діти-сироти, педагогічно занедбані тощо) [17; 27; 30; 35].

Арттерапія має переважно психотерапевтичну спрямованість, зосереджену на зціленні, відновленні, подоланні наслідків травми, корекції поведінки або емоційного стану. В даний час арттерапію все частіше розглядають як інструмент прогресивної психологічної допомоги, що сприяє формуванню здорової та творчої особистості та реалізації на практиці низки функцій соціалізації особистості (адаптаційна, корекційна, мобілізуюча, регулятивна, реабілітаційна, профілактична) [2; 8; 16; 30; 35].

Артпедагогіка зорієнтована на навчання, виховання та розвиток особистості через залучення до мистецької діяльності [17; 18; 45].

У обидвох термінів є як спільне, так і відмінне.

Спільним для обох напрямів є:

- опора на творчий процес;
- використання мистецьких засобів;
- гуманістична позиція щодо дитини;
- створення умов для особистісного зростання;
- можливість адаптації методів для роботи з дітьми, що перебувають у

складних життєвих обставинах [27].

Арт-педагогіка та арт-терапія спрямовують свій вплив на надання ефективної допомоги різним категоріям дітей та дорослих з використанням арт-технік для досягнення таких педагогічних цілей:

- розвиток творчих здібностей;
- підвищення самооцінки та зростання самосвідомості;
- розвиток емоційно-морального потенціалу;
- формування вміння вирішувати внутрішні та групові проблеми;
- формування вміння проявляти емоції;
- розвиток уміння вирішувати конфліктні ситуації, навичок зняття напруги, релаксації;
- розвиток комунікативних навичок та навичок соціальної підтримки і взаємної довіри [2; 10; 17; 19; 21; 27].

Артпедагогіка та арттерапія особливу увагу приділяють процесу творчості. Заняття з цих напрямів не вимагають спеціальних навичок або таланту для того, щоб брати участь у цьому виді творчої діяльності.

Процес арттерапії дозволяє зробити несвідоме видимим та за допомогою вербалізації продукту творчості допомагає людині усвідомити та переробити на новому рівні свій минулий досвід.

Арттерапевтична діяльність – це процес спонтанної творчості, в якому виховний, діагностичний, розвивальний і корекційний процеси протікають одночасно завдяки захоплюючій дитину спонтанній діяльності. В результаті такої роботи налагоджуються позитивні емоційні та довірливі комунікативні взаємозв'язки і контакти між дорослим і дитиною, встановлюються тісні стосунки ефективної взаємодії.

На сучасному етапі все частіше говорять про інтеграцію артпедагогічних та арттерапевтичних методів у діяльність соціальних педагогів, учителів закладів загальної середньої освіти, психологів центрів соціальних служб, що зумовлено їх високою ефективністю у роботі з різними категоріями дітей.

1.2. Історія виникнення артпедагогіки та арттерапії

Історія становлення артпедагогіки й арттерапії має глибоке коріння та пов'язана з розвитком мистецтва, гуманістичної психології, педагогічних концепцій та соціальної роботи. Попри те що найактивніше формування цих напрямів відбувалося у ХХ столітті, їх витоки сягають давніх часів, коли мистецтво використовувалося як засіб зцілення, комунікації та духовної підтримки людини.

Розглянемо витоки арттерапії та мистецьких методів допомоги у давні часи. Археологічні та етнографічні дані свідчать, що різні форми мистецтва – танець, ритуальні малюнки, музика, співи – у первісних суспільствах виконували не лише естетичну, а й лікувальну та соціально-об'єднувальну функції. Шамани і цілителі використовували музично-ритуальні практики, символічні рисунки, маски, танцювальні дії для зняття психофізичного напруження, подолання страхів, відновлення гармонії між людиною та світом.

У Стародавній Греції музика і театр розглядалися як засоби катарсису – емоційного очищення (Аристотель). У працях Гіппократа та Галена зустрічаються рекомендації щодо використання музики для лікування психічних розладів. У середньовіччі мистецтво застосовувалося в монастирях як форма духовної терапії.

Ці історичні прояви свідчать про те, що мистецьке самовираження здавна виконувало психотерапевтичну функцію і стало підґрунтям для подальшого розвитку арттерапії як окремого напрямку.

Формування арттерапії в XIX – першій половині XX століття. Як науковий напрям арттерапія почала формуватися наприкінці XIX – на початку XX століття під впливом розвитку психології, психіатрії та мистецтвознавства. Особливу роль відіграли такі чинники: розвиток психоаналізу; дослідження спонтанної творчості та її впливу на психіку; розвиток психіатрії та лікування; художня діяльність.

Розвиток психоаналізу започаткували та розвинули З. Фройд, К. Юнг. З. Фройд наголошував на важливості символів у вираженні несвідомого, а К. Юнг підкреслював значення архетипів та колективного несвідомого, що відображені у творчості людини. Саме в цей період малювання та інші творчі практики почали використовуватися як інструмент діагностики внутрішніх переживань .

Дослідження спонтанної творчості та її впливу на психіку здійснювала М. Наумбург, яка вбачала в мистецтві значний чинник позитивного впливу на особистість дитини. Маргарет Наумбург у 1920-х роках започаткувала сучасний напрям арттерапії, розробивши концепцію «динамічної арттерапії». Вона стверджувала, що творчий процес дозволяє дитині виявити внутрішні конфлікти й травми, а мистецтво може стати засобом самоусвідомлення.

Розвиток психіатрії та лікування пацієнтів у лікарнях. У 1930–40-х роках Едіт Крамер та Адріан Хілл працювали з пацієнтами психіатричних клінік та військових шпиталів, довівши ефективність художньої діяльності у зниженні

тривожності, відновленні емоційного балансу, формуванні внутрішнього ресурсу.

Художня діяльність почала розглядатися не лише як діагностичний засіб, але і як терапевтичний чинник, що запускає механізми самоцілення.

Розвиток арттерапії у другій половині ХХ століття почав бути більш інтенсивним. Як стверджують дослідники, у повоєнний період арттерапія активно розвивалася як наукова школа та практична технологія.

Представники гуманістичної психології (К. Роджерс, А. Маслоу) у своїх наукових працях підкреслювали цінність самовираження, творчості та внутрішнього потенціалу особистості. Такий підхід сприяв поширенню арттерапевтичних методів у педагогіці та соціальній роботі.

Наступний період у розвитку арттерапії характеризувався процесом її інституціоналізації. У 1960–70-х роках у США й Європі виникли перші професійні асоціації арттерапевтів, почали впроваджуватися навчальні програми, видаватися наукові журнали, почало організовуватися спеціальне професійне навчання. Поступово розширювався і спектр напрямів арттерапії що пояснювалось появою нових підходів. До переліку арттерапевтичних напрямів входили такі:

- танцювально-рухова терапія (М. Чейс);
- драматерапія (П. Слейд);
- музикотерапія;
- пісочна терапія (Д. Лоуенфельд, М. Лоуенфельд);
- казкотерапія (Т. Зінкевич-Євстигнєєва).

Арттерапія, як зазначають дослідники, поступово переставала бути виключно психотерапевтичним інструментом і починала активно застосовуватися у сфері соціально-педагогічної роботи, реабілітації та освіти.

Витоки та становлення артпедагогіки ще мало досліджуються вітчизняною наукою. Хоча вже почали з'являтися монографії, у яких окремі

розділи присвячуються певним аспектам, напрямам або історичним періодам розвитку артпедагогіки.

Артпедагогіка поступово формувалася паралельно з арттерапією, але мала переважно педагогічне спрямування. Її підґрунтям стали педагогічні ідеї К. Ушинського, С. Русової, В. Сухомлинського, І Зязюна та інших. Вони розглядали мистецтво як потужний чинник розвитку дитини, формування емоційності, творчості, духовності.

Педагогіку мистецтва початку ХХ століття представляють відомі науковці і, одночасно, практики Марія Монтесорі, Рудольф Штайнер, Януш Корчак та інші. Вони приділяли значну увагу творчому самовираженню дітей як способу пізнання світу та взаємодії з ним. Розробляли нові підходи і технології навчання, виховання, розвитку і корекції.

На становлення артпедагогіки як окремого педагогічного напрямку вплинуло формування концепцій естетичного виховання. Загалом в Україні й світі у ХХ столітті відбувався розвиток мистецької освіти.

У другій половині ХХ – на початку ХХІ століття артпедагогіка оформилася як інтегрована галузь, що об'єднує педагогіку, психологію й мистецтвознавство. Сьогодні вона активно застосовується у школах, закладах позашкілля, соціально-педагогічних центрах, інклюзивній освіті.

Для сучасного етапу розвитку артпедагогіки та арттерапії характерними є такі тенденції:

- інтеграція арттерапевтичних методів у соціально-педагогічну роботу;
- широке використання артпедагогіки у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами та в умовах інклюзивного навчання;
- поява нових цифрових форм арттерапії (цифрове малювання, мультимедійні проєкти, музичні програми);
- зростання ролі арттерапії в роботі з дітьми, які пережили травму війни, втрату, вимушене переселення;

- посилення міждисциплінарності – поєднання психології, нейронауки, соціальної педагогіки, мистецтвознавства.

У цьому контексті арттерапія та артпедагогіка стають важливими інструментами розвитку, підтримки й реабілітації дітей у складних життєвих обставинах, а також загалом сприяють формуванню емоційної стійкості й творчого потенціалу молодого покоління.

1.3. Напрями артпедагогіки та арттерапії

Артпедагогіка та арттерапія, як інтегративні науково-практичні галузі, охоплюють широкий спектр напрямів, що ґрунтуються на використанні різних видів мистецтва для розвитку, виховання, корекції та підтримки особистості. Різноманіття напрямів зумовлене багатофункціональністю мистецтва, його здатністю впливати на емоційний та інтелектуальний розвиток дитини, а також забезпечувати можливості для вираження внутрішнього стану, самопізнання та подолання психологічних бар'єрів. У сучасних дослідженнях (Л. Масол, Т. Зінкевич-Євстигнєєва, М. Наумбург, Е. Крамер, О. Вознесенська) виділяють низку провідних напрямів, що застосовуються в освіті, соціально-педагогічній діяльності та психокорекційній практиці.

Артпедагогічні напрями в сучасній теорії і практиці педагогічної діяльності представлені достатньо повно. Зупинимось на них детальніше.

Артпедагогіка включає використання різних мистецьких форм для розвитку творчих здібностей, формування емоційної сфери, сприяння естетичному вихованню та соціалізації дітей. Її основними напрямками є : музично-педагогічний, ізопедагогічний, театраль-но-педагогічний напрям, танцюваль-но-рухової педагогіки, літературно-творчий та інтегрований мистецький напрям.

Зокрема, *музично-педагогічний* напрям спрямований на використання музики як засобу розвитку ритмічності, слухового сприйняття, емоційної чутливості та гармонізації психоемоційного стану дитини. У педагогічній практиці музика виконує функцію стимулятора творчості, засобу самовираження і гармонізації внутрішнього світу.

Ізопедагогіка (образотворча педагогіка) передбачає залучення дітей до різних видів образотворчої діяльності – малювання, ліплення, аплікації, декоративно-ужиткового мистецтва. Ізопедагогіка забезпечує розвиток уяви, дрібної моторики, образного мислення, формує естетичні цінності та сприяє самовираженню через візуальні символи.

Театрально-педагогічний напрям в своїй основі має драматизацію, рольові ігри, творчі постановки, інсценізації. Театральна діяльність сприяє розвитку комунікативних умінь, емпатії, соціальних навичок, уміння презентувати себе, взаємодіяти у групі.

Танцювально-рухова педагогіка використовує елементи танцю й руху як засіб розвитку пластики, координації, почуття ритму, емоційності та невербальної комунікації. У педагогічній роботі танцювальні практики сприяють вивільненню емоцій, підвищенню самооцінки та зниженню психологічної напруги.

Літературно-творчий напрям охоплює написання творів, віршів, історій, складання текстів, роботу з метафорою та художнім образом. Цей напрям допомагає розвивати мовленнєву компетентність, навички самовираження та рефлексії.

Інтегрований мистецький напрям поєднує різні види мистецтва в єдину педагогічну систему (музика + живопис + театр; рух + слово + образ). Такий підхід створює сприятливі умови для розвитку мульти сенсорного сприйняття, критичного мислення та креативності.

В арттерапії найчастіше виділяють такі: ізотерапія (художня терапія), музикотерапія, танцювально-рухова терапія, драматерапія, казкотерапія, пісочна терапія

Арттерапія як різновид психотерапевтичної, реабілітаційної та психокорекційної діяльності включає низку напрямів, кожний із яких має власні методичні технології, інструментарій та механізми впливу. Найпоширенішими є: ізотерапія, музикотерапія, танцювально-рухова терапія,

Ізотерапія (художня терапія) передбачає використання малювання, ліплення, колажу, графічної діяльності для зниження тривоги, опрацювання травматичного досвіду та розвитку емоційної регуляції. Ізотерапія особливо ефективна для дітей, які не можуть вербально висловити свої переживання.

Ізотерапія – це напрямок арт-терапії, який найчастіше використовуються в роботі зі складними випадками. Ізотерапія буває трьох видів: пасивна (використання готових мистецьких робіт), активна (самостійне створення малюнків), змішана форма (застосовуються готові роботи для створення на їх основі особистих малюнків) [27; 38].

Музикотерапія заснована на використанні музичних творів, інструментальної імпровізації та ритмічних вправ. Доведено, що музика впливає на нервову систему, серцево-судинні реакції, рівень стресу та настроїв, тому її часто застосовують у роботі з дітьми, що пережили стрес або травму.

Танцювально-рухова терапія спрямована на корекцію емоційного стану через рух, тілесну експресію та взаємодію з простором. Діти відновлюють контакт із власним тілом, навчаються прийняттю себе, вираженню емоцій у безпечний спосіб.

Драматерапія використовує елементи театру, рольові ігри, імпровізації, казкові сюжети. Драматерапія сприяє реконструкції травматичних переживань, розвитку соціальних умінь, формуванню впевненості в собі.

Казкотерапія заснована на роботі з метафорою, символами та сюжетами казок. Діти створюють власні історії, що допомагає висловлювати внутрішні конфлікти, ресурсні стани, страхи та бажання.

Пісочна терапія передбачає створення сюжетів у пісочниці з мініатюрними фігурами. Метод заснований на природній здатності дитини до ігрової символізації та дозволяє опрацьовувати глибинні емоційні переживання без примусу до вербалізації.

В останні роки в наукових джерелах стали зустрічатись в описі різних артпедагогічних та арттерапевтичних технік терміни – арткоучинг та арт-нарративні практики.

Зараз вони зустрічаються серед сучасних напрямів, що поєднують арттерапевтичні техніки з коучинговими та нарративними підходами та сприяють формуванню позитивної самооцінки, усвідомленню ресурсів, розвитку навичок рефлексії та самомотивації.

Діджитальна (цифрова) арттерапія – це наскрізний сучасний напрям, що використовує комп'ютерну графіку, віртуальні інструменти, мультимедійні програми. Вона є актуальною у роботі з підлітками, підвищує мотивацію до самовираження та відповідає сучасним технологічним тенденціям.

Інтеграція напрямів у сучасній соціально-педагогічній практиці має суттєве поширення. У соціально-педагогічній роботі з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, артпедагогічні та арттерапевтичні напрями часто поєднуються й інтегруються. Така інтеграція забезпечує комплексний вплив на особистість дитини та дозволяє одночасно досягти освітніх, виховних та корекційних цілей.

Залежно від потреб дитини та завдань психолого-педагогічного впливу, які вирішуються під час занять, види та напрями артпедагогічного та арттерапевтичного впливу можуть комбінуватися, наприклад:

- музика та рух (музично-рухові композиції);

- малювання і казкотерапія (створення авторської історії та її ілюстрування);
- театр і пісочна терапія (інсценізація пісочних сюжетів);
- арткоучинг та ізотерапія (творче моделювання майбутнього).

Такі інтегровані моделі більш ефективно сприяють розвитку емоційного інтелекту, формуванню навичок саморегуляції, підвищенню стресостійкості та успішній соціалізації дітей із травматичним досвідом.

Висновки до 1 розділу

Отже, аналіз наукових джерел свідчить, що артпедагогіка та арттерапія є змістовно близькими, але функціонально різними галузями, об'єднаними ідеєю використання мистецтва як потужного ресурсу розвитку та підтримки дитини.

Артпедагогіка забезпечує педагогічний розвиток особистості через творчість, тоді як арттерапія сприяє подоланню психологічних труднощів та емоційних травм. Їх інтеграція у соціально-педагогічну роботу з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, відкриває нові можливості для підвищення ефективності психосоціальної підтримки та формування в дітей внутрішніх ресурсів для адаптації та подолання життєвих викликів.

Таким чином, артпедагогіка й арттерапія охоплюють широкий спектр напрямів, що базуються на використанні мистецтва як інструмента розвитку, підтримки й корекції особистості. Кожен із напрямів має свої унікальні можливості та механізми впливу, а їх інтеграція забезпечує всебічний психосоціальний супровід дитини.

У контексті роботи з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, різні напрями арттерапії та артпедагогіки дозволяють створити

безпечний простір для емоційного вираження, активізувати внутрішні ресурси та сприяти адаптації й відновленню психоемоційного благополуччя. Вони стають важливими інструментами розвитку, підтримки й реабілітації дітей у складних життєвих обставинах, а також загалом сприяють формуванню емоційної стійкості й творчого потенціалу молодого покоління.

РОЗДІЛ 2

ТЕХНОЛОГІЇ ВИКОРИСТАННЯ АРТПЕДАГОГІКИ ТА АРТТЕРАПІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

2.1. Характеристика сучасних видів артпедагогічних та арттерапевтичних технологій

Сучасна соціально-педагогічна практика орієнтується на впровадження інноваційних технологій, які забезпечують ефективний вплив на емоційний, когнітивний і поведінковий розвиток дітей, зокрема тих, що перебувають у складних життєвих обставинах. Артпедагогіка та арттерапія як інтегративні сфери застосування мистецтва в педагогічній і психосоціальній діяльності пропонують широке коло технологій, спрямованих на гармонізацію внутрішнього стану дитини, формування позитивної мотивації, розвиток творчості та подолання наслідків психологічної травматизації. Застосування таких технологій у діяльності соціального педагога забезпечує гуманістичний, особистісно орієнтований та екологічний вплив на дитину.

Сучасні артпедагогічні та арттерапевтичні технології умовно поділяють на кілька груп залежно від виду мистецтва, способу впливу та завдань соціально-педагогічної підтримки.

Ізотерапевтичні та візуально-артпедагогічні технології посідають одне з провідних місць в усій артпедагогічній діяльності соціального педагога. Ізотерапевтичні технології базуються на використанні образотворчого мистецтва як засобу самовираження, емоційного розвантаження та символічної репрезентації внутрішнього світу дитини.

До сучасних технологій цієї групи належать:

- *техніка вільного малюнка* – сприяє спонтанному вираженню емоцій і створенню безпечного простору для розкриття внутрішніх переживань;

- *колаж та аплікація* – дають змогу формувати сюжет, структурувати досвід, вибудовувати причинно-наслідкові зв'язки;
- *моделювання та ліплення* – активізують тактильні канали сприйняття, знижують тривожність, допомагають опрацьовувати складні почуття;
- *техніка «мандала»* – використовується для гармонізації емоційного стану, розвитку уваги та саморегуляції;
- *арт-техніки з елементами графотерапії* – зменшують нервову напругу, сприяють стабілізації психоемоційного стану.

Ізотерапія є чудовим методом висловити свої емоції чи свій душевний стан. Малюючи, дитина пізнає себе, свій внутрішній світ, починає усвідомлювати якісь свої певні проблеми. Дитина за рахунок малюнку може розповісти про свої мрії, сни, страхи, думки, так як це допомагає виразити її емоції. Якщо говорити про дітей більш молодшого віку, то малювання ще й позитивно впливає на розвиток їхньої моторики. Часто ізотерапію використовують в роботі з дітьми з певними порушеннями інтелектуального розвитку, з дітками, які мають відхилення у емоційній сфері, а також з дітьми з особливими освітніми потребами.

Особливість ізотерапії в тому, що її застосовують не лише для дітей, а й навіть для дорослих, якщо є якісь певні психічні порушення. А також її можуть проводити різні фахівці. Не лише лікар-терапевт, як часто доводиться чути, а й вчитель, соціальний педагог, психолог і навіть батьки. Ізотерапія не вимагає чіткості в малюванні, малюнок зображується суто руками і кожен може абсолютно вільно зображати те, що йому хочеться.

Є різні ізотерапевтичні техніки: малювання на склі, малювання пальцями, малювання на мокрому папері, малювання глиною, ліплення. Наприклад, малювання на склі допомагає дитині позбутися тривожності, неспокою та емоційних переживань, які зазвичай пов'язані зі страхом допустити помилку у чомусь. Малюючи по склі, завжди легко виправити зіпсовану картину. Малювання по склі може бути груповою роботою, як і з

іншими дітьми, так і з їхніми батьками чи соціальним педагогом. Кожна дитина зможе вільно виявити свої емоції, відчуття і переживання.

Для дітей у складних життєвих обставинах візуально-образні технології є зручними, оскільки дозволяють виражати досвід, який важко описати словами.

Значну групу складають музично-арттерапевтичні та музично-педагогічні технології. Музика має потужну психофізіологічну дію, здатну впливати на емоційний фон, поведінку та психічну активність. Музикотерапевтичні технології поділяють на:

- *рецептивні* (пасивні): прослуховування музичних творів, релаксаційні сесії, музичні асоціації;
- *активні*: спів, ритмічні вправи, інструментальна імпровізація, музичні ігри.

Музична терапія використовується соціальними педагогами для: зниження рівня стресу та тривожності; корекції поведінкових порушень; активізації комунікативних навичок; стимулювання креативності.

Музична терапія – давній спосіб зцілення, це вільна імпровізація, спів, композиція, слухання, рух під музику, що позитивно впливає на пізнавальні процеси, моторику, емоційний розвиток, комунікативні навички. Суть полягає у тому, що музика є своєрідним засобом спілкування. Тому музика як процес міжособистісного спілкування між соціальним педагогом і дитиною є чудовим способом оздоровлення та реабілітації. Також музика сприяє налагодженню міжособистісних стосунків, адаптації особистості до середовища. Вона покращує емоційний стан та поведінку, позитивно впливає на процеси пізнання, сприймання, пам'яті, а також мовлення.

Музика, в залежності від її характеру, може заспокоювати, знімати напругу. Музикотерапія здатна коригувати певні відхилення у поведінці, емоційні роздали чи порушення розвитку. Така технології особливо

ефективні у роботі з дітьми молодшого віку та підлітками, які пережили психотравмуючі події.

В танцювально-руховій терапії (ТРТ) використовуються танцювально-рухові та тілесно-арттерапевтичні технології, які ґрунтуються на взаємозв'язку емоцій і руху, що дозволяє дитині через тілесну активність опрацювати емоційні стани.

Ключові технології танцювально-рухових технологій включають:

- вільний творчий рух – допомагає вивільнити напругу та усвідомити власні почуття;
- ритмічні композиції – сприяють емоційній стабілізації;
- діагностичні рухові техніки – дозволяють визначити психоемоційні особливості дитини;
- техніка «рух – малюнок – слово» – поєднує невербальну експресію з рефлексією.

Рухові арттерапевтичні технології особливо важливі для дітей із постстресовими проявами, підвищеною тривожністю, агресивністю чи психосоматичними реакціями.

Драматерапевтичні та театральні-педагогічні технології поєднують у собі такі компоненти діяльності, як творчість, гра, дія, використання символів, які дозволяють дитині долати внутрішні конфлікти через рольові образи. Сучасні технології драматерапії включають:

- рольові ігри та імпровізації – сприяють формуванню соціальних навичок;
- інсценування життєвих ситуацій – допомагає моделювати власний досвід;
- психодраматичні техніки – дають можливість прожити травматичні ситуації у безпечному середовищі;
- маскотерапію – роботу з масками як символами внутрішніх станів;

- лялькотерапію – особливо ефективну у роботі з дітьми молодшого віку.

У соціально-педагогічній практиці драматерапевтичні технології допомагають подолати страхи, агресію, сором'язливість, поліпшити взаємодію з однолітками та дорослими.

Однією із найбільш поширених та дієвих серед різних вікових груп дітей є казко-терапевтичні технології. Казкотерапія використовує силу метафори, образних сюжетів та символів.

Сучасні технології цього напрямку включають:

- *створення авторських казок* – сприяє усвідомленню власних переживань;
- *аналітичну роботу з готовими казками* – дозволяє виявити джерела тривоги чи внутрішніх конфліктів;
- *метафоричні картки та сюжетні лінії* – дають змогу вербалізувати почуття;
- *техніку «казка-порада»* – сприяє формуванню нових моделей поведінки.

Існує велика кількість жанрів казок. В залежності від стилю та сюжету вибраної казки можна впливати на підсвідомість дитини, формуючи соціально визнані стандарти поведінки [15]. Казкотерапія своїм опосередкованим впливом на підсвідомість дитини формує розуміння про добро і зло, що все дістається через випробування, добро завжди перемагає, важливість дружби та цінність людських взаємовідносин. Засвоєння цих правил створює передумови для вдалої соціалізації та ресоціалізації дітей, соціальної адаптації. Казки своїми сюжетними поворотами сприяють формуванню стресостійкості дитини до несподіваних подій.

Отже, казко-терапевтичні технології є універсальними та ефективними для різних вікових груп дітей, зокрема тих, хто має досвід втрати, насильства, дезадаптації.

Кольоротерапія – наука, що вивчає властивості кольору. Соціальному педагогу необхідно володіти елементарною інформацією про кольоротерапію та використовувати ці знання у навчально-освітньому процесі, корекційній та реабілітаційній педагогіці. Так, синій колір надає заспокійливий вплив, розслаблює, знімає спазми, зменшує головний біль, знижує апетит. Блакитний колір має гальмівну дію при стані психічного збудження. Фіолетовий колір має пригнічуючу дію на психічні та фізіологічні процеси, знижує настрій людей. Червоний колір активізує, підвищує фізичну працездатність, викликає відчуття теплоти, стимулів [38].

Пісочна терапія (Sand-play therapy) це – унікальна арттерапевтична технологія, що дозволяє дитині вільно будувати символічні образи в мініатюрному світі пісочниці.

Її основні можливості:

- моделювання внутрішніх переживань;
- проживання травматичного досвіду через символічні міні-сюжети;
- розвиток саморегуляції;
- створення атмосфери безпеки та свободи.

Пісочна терапія включає створення різноманітних форм із піску, вибір і аранжування мініатюрних предметів і фігурок, що нагадує скульптуру. Цей метод пов'язаний зі створенням візуальних образів. Створення композиції з піску не вимагає особливих умінь. Роботи можуть бути як дуже простими, так і дуже складними, єдиний критерій успішності роботи – її неповторність та емпатії [27; 38].

Ця технологія актуальна у роботі з дітьми, які можуть уникати вербального контакту або мають порушення емоційного реагування.

Діджитальні арттерапевтичні та артпедагогічні технології

Сучасне цифрове середовище сформувало потребу у використанні технологій нового покоління:

- цифрове малювання та колажування;

- створення анімацій та медіапроектів;
- музичні онлайн-платформи для імпровізації;
- віртуальні арттерапевтичні програми.

Цифрові технології підвищують мотивацію підлітків до творчої діяльності, сприяють емоційному самовираженню та розвитку цифрової компетентності.

Інтегративні та мультиарттехнології поєднують елементи різних видів мистецтва для досягнення комплексного впливу. У діяльності соціального педагога широко застосовуються:

- технологія «малюнок + рух + музика»;
- мультимодальні артсесії;
- комбіновані програми (ізотерапія + казкотерапія + драматизація);
- наративно-арттерапевтичні практики.

Такі технології забезпечують одночасний вплив на сенсорну, емоційну, когнітивну та поведінкову сфери дитини.

2.2. Особливості використання артпедагогічних методів у соціально-педагогічній роботі з дітьми, які опинились в складних життєвих обставинах

Соціально-педагогічна робота з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, потребує використання методів, здатних забезпечити м'який, гуманний та екологічний вплив на психоемоційну сферу дитини, сприяти її адаптації, відновленню та розвитку внутрішніх ресурсів. Артпедагогічні методи, що ґрунтуються на залученні до різних видів мистецької діяльності, мають значний потенціал для підтримки дітей, які пережили психологічну травму, стрес, насильство, розлучення, вимушену міграцію, втрату близьких або знехтування батьківських обов'язків.

Науковці (Л. Масол, О. Вознесенська, Н. Миропольська, Т. Комар, Е. Крамер) підкреслюють, що мистецтво є природним засобом самовираження дитини, оскільки забезпечує можливість невербального висловлення емоцій, формування позитивних переживань та створення безпечного простору для розвитку.

З огляду на це, застосування артпедагогічних методів у роботі соціального педагога має низку особливостей, до яких науковці відносять:

- *оперування* символічними формами вираження досвіду;
- *необхідність* створення безпечного, емоційно підтримувального середовища;
- *важливість* корекції емоційних станів через творчу діяльність;
- *потреба* в розвитку комунікативних умінь та навичок соціальної взаємодії;
- *важливість* формування у дитини ресурсності та особистісної стійкості;
- *індивідуалізація* артпедагогічних методів відповідно до потреб дитини.

Отже, одна із таких особливостей – оперування символічними формами вираження досвіду – полягає у тому, що, як підкреслюють науковці, діти, які опинилися в складних життєвих обставинах, часто мають труднощі з вербалізацією власних почуттів та переживань. Артпедагогічні методи дозволяють дитині передавати свої емоції, потреби та конфлікти через символи, образи, кольори, рухи та звуки. В таких ситуаціях малюнок, казка, пластична композиція або музична імпровізація стають для дитини мовою, зрозумілою та безпечною.

Символічність сприяє «м'якому» опрацюванню травмуючих подій без необхідності їх прямого, безпосереднього обговорення, яке може викликати у дитини негативні емоції та реакції. Врахування соціальним педагогом такої

особливість є надзвичайно важливою для дітей, які зазнали насильства, переживають шок чи страх, психологічну травму.

Важливим завданням соціального педагога є врахування і тієї особливості, яка полягає у потребі створення безпечного, емоційно підтримувального середовища для дітей, котрі опинились в СЖО. Слід пам'ятати, що артпедагогічні методи безпосередньо спрямовані на формування атмосфери психологічного комфорту, яка дозволяє дитині вільно творити, не відчуваючи страху, критики чи примусу. Безпечне, емоційно комфортне середовище:

- сприяє зниженню емоційної напруги;
- формує відчуття захищеності;
- підтримує внутрішній пошук власних ресурсів;
- полегшує встановлення довірливих відносин із соціальним педагогом.

Саме відчуття безпеки є базовою умовою для ефективної роботи з травмованими дітьми.

Суттєвим елементом, який доповнює і сприяє формуванню відчуття безпеки є корекція соціальним педагогом емоційних станів дітей через творчу діяльність. Безпосередній творчий процес дозволяє :

- знизити рівень тривожності;
- подолати агресивні імпульси;
- відновити емоційну рівновагу;
- активізувати позитивні емоційні переживання;
- виявити пригнічені емоції.

Такі артпедагогічні техніки як музичні вправи, малювання, ліплення, драматизація – сприяють балансуванню емоційної сфери через поєднання дії, уяви та вираження. Для дітей, які мають досвід стресу чи втрати, це є одним із найефективніших способів зниження емоційного напруження.

Серед завдань, які допомагає вирішувати артпедагогіка - розвиток у дітей комунікативних умінь та навичок соціальної взаємодії. Багато артпедагогічних методів передбачають групову діяльність (спільні проєкти, театральні постановки, музичні імпровізації). Завдяки цьому:

- формуються навички співпраці, взаємодії, емпатії;
- знижується рівень соціальної ізоляції;
- діти вчаться довіряти іншим, висловлювати власні потреби;
- розширюються можливості позитивної соціалізації.

Для дітей із сімей у кризі або з досвідом насильства групова артдіяльність допомагає відновлювати почуття приналежності та підтримки.

Важливим завданням соціального педагога у роботі з дітьми в СЖО є формування ресурсності та особистісної стійкості. У здійсненні цього завдання суттєві можливості є в артпедагогіці, оскільки вона не лише допомагає зняти психологічну напругу, а й сприяє формуванню внутрішніх ресурсів дитини.

Завдяки творчій активності, яку забезпечують більшість арттерапевтичних методів відбуваються наступні позитивні зміни:

- зростає самооцінка;
- формується віра у власні здібності;
- розвивається мотивація до подолання труднощів;
- активізуються процеси самопізнання.

Особливо важливим є розвиток почуття контролю над ситуацією – дитина бачить, що може створювати щось нове, впливати на результат, а отже – впливати на своє життя.

Індивідуалізація артпедагогічних методів відповідно до потреб дитини є важливою умовою забезпечення позитивного результату в роботі з дитиною.

Соціальний педагог організовуючи роботу з дітьми у складних життєвих обставинах має враховувати такі чинники:

- вікові особливості;

- рівень психоемоційної зрілості;
- характер травматичного досвіду;
- індивідуальні форми реагування;
- соціальне оточення;
- культурні особливості.

Методи мають адаптуватися соціальним педагогом для кожної дитини: одним підходить малювання, а іншим – рух, музика чи драматизація. Важливо, щоб вибір методів був усвідомленим і відповідав потребам та інтересам дитини.

Серед дієвих методів надання допомоги є невербальна комунікація як провідний елемент артпедагогічних методів. Діти, які зазнали психологічної травми, часто уникають вербального спілкування. Невербальні артпедагогічні методи надають можливість комунікувати через:

- колір і форму;
- рух та пластичність;
- музичні фрагменти;
- образи та метафори.

Це дозволяє соціальному педагогу:

- визначати емоційний стан дитини;
- встановлювати контакт;
- здійснювати м'яку корекцію.

За допомогою артпедагогічних методів здійснюється профілактична функція. Артпедагогіка не лише коригує проблеми, а й попереджує їх виникнення. Творче використання арттехнологій сприяє:

- формуванню позитивних моделей поведінки;
- розвитку стресостійкості;
- профілактиці девіантних проявів;
- зміцненню самооцінки;
- підвищенню адаптаційних можливостей.

У роботі з дітьми у СЖО профілактична функція набуває особливої значущості, оскільки дозволяє знизити ризики подальшого загострення труднощів.

Наші педагоги, психологи і соціальні педагоги за остання роки набули досвід використання артпедагогіки та арттерапії з дітьми в умовах війни. Збройні конфлікти та війна є надзвичайно потужними травматичними чинниками, що суттєво впливають на психоемоційний стан дітей, порушують їх почуття безпеки, стабільності та базової довіри до світу. Діти, які переживають війну, часто стикаються з такими наслідками, як підвищена тривожність, страх, агресивність, регресивна поведінка, труднощі концентрації уваги, порушення сну, соціальна ізоляція, симптоми посттравматичного стресового розладу.

В умовах війни традиційні вербальні методи педагогічної та психологічної допомоги нерідко виявляються недостатньо ефективними, що актуалізує використання артпедагогіки та арттерапії як м'яких, гуманістично орієнтованих і ресурсних технологій підтримки.

Досвід роботи з дітьми в умовах війни (Україна, країни Балкан, Ізраїль, Сирія) свідчить, що мистецтво виконує низку критично важливих функцій:

- забезпечує невербальне вираження травматичного досвіду, який дитина не готова або не здатна вербалізувати;
- сприяє зниженню рівня психоемоційної напруги та тривожності;
- відновлює почуття контролю та суб'єктності через творчий процес;
- створює відчуття безпечного простору, що є базовою умовою психологічного відновлення;
- підтримує соціальні зв'язки та групову взаємодію, які часто руйнуються в умовах війни.

Саме ці властивості зумовлюють широке впровадження артпедагогічних і арттерапевтичних практик у діяльність соціальних педагогів, психологів, педагогів закладів освіти та фахівців центрів психосоціальної допомоги.

Артпедагогіка в умовах війни реалізується передусім як підтримувальна та стабілізувальна педагогічна технологія, спрямована на відновлення освітнього процесу, формування емоційної стійкості та збереження ресурсів розвитку дитини.

У практиці соціально-педагогічної роботи використовуються такі артпедагогічні підходи:

- образотворча діяльність (малювання, колаж, аплікація) як спосіб вираження страхів, втрат, переживань та надій;
- музично-ритмічні заняття, що сприяють регуляції емоційного стану, зниженню напруження;
- театралізовані та рольові ігри, які допомагають дітям символічно опрацювати складні події та відновити відчуття контролю;
- створення спільних творчих проєктів, що формують почуття єдності, взаємопідтримки та належності до групи;
- інтеграція мистецьких вправ у навчальний процес, що знижує навчальну тривожність і сприяє адаптації до нових умов.

Практика показує, що артпедагогічні заняття в умовах війни виконують не лише навчальну, а й психогігієнічну та профілактичну функції, запобігаючи поглибленню психоемоційних порушень.

В умовах війни педагогами набуто досвіду роботи з дітьми, які стали свідками воєнних дій, обстрілів, страти рідних, друзів, знайомих. Психологічні травми, тривожність, страх – це ті відчуття, які надовго залишаються в пам'яті таких дітей і негативно впливають на їхню поведінку та самопочуття.

Арттерапія в умовах війни виступає передусім як засіб кризової та посткризової психологічної допомоги. Вона широко застосовується в роботі з

дітьми, які стали свідками бойових дій, втратили близьких, були вимушено переміщеними особами або тривалий час перебували у стані хронічного стресу.

Найбільш поширеними арттерапевтичними напрямками є:

- ізотерапія (малювання страху, безпеки, дому, майбутнього);
- пісочна терапія, яка дозволяє символічно реконструювати травматичні події та формувати образи захищеності;
- казкотерапія, що допомагає дитині ідентифікувати себе з героєм, який долає труднощі;
- драматерапія та лялькотерапія, що сприяють проживанню емоцій через роль;
- танцювально-рухова терапія, яка знижує тілесну напругу та психосоматичні прояви;
- музикотерапія як засіб стабілізації нервової системи.

Практичний досвід доводить, що арттерапія є особливо ефективною на етапах психоемоційної стабілізації, переходу від травми до адаптації, а також у процесі відновлення базових життєвих ресурсів дитини.

Роль соціального педагога у впровадженні артметодів в умовах війни є надзвичайно важливою та відповідальною.

У воєнний період соціальний педагог виконує функції координатора психосоціальної підтримки, а саме:

- адаптує артпедагогічні та арттерапевтичні методи до віку й стану дитини;
- забезпечує регулярність і безпечність занять;
- співпрацює з психологами, педагогами, батьками та волонтерськими організаціями;
- здійснює моніторинг психоемоційного стану дітей;
- підтримує дітей у процесі соціальної адаптації та навчання

- надає консультативну допомогу батькам та особа, які здійснюють супровід та соціальну допомогу родинам із дітьми.

Важливою умовою є дотримання принципу «не нашкодь», добровільності участі, уникнення повторної травматизації та фокус на ресурсах, а не на травмі.

Ефективність застосування артпедагогіки та арттерапії в умовах війни залежить від багатьох чинників, але у значній мірі від готовності соціального педагога допомагати дітям, необхідного обсягу знань, практичного досвіду, бажанню та компетентності в розв'язанні складних завдань і викликів зумовлених війною.

Аналіз практичного досвіду та результатів програм психосоціальної допомоги засвідчує, що системне використання артметодів сприяє:

- зниженню рівня страху та тривожності;
- стабілізації емоційного стану;
- розвитку навичок саморегуляції;
- відновленню соціальних контактів;
- підвищенню самооцінки;
- формуванню відчуття надії та перспективи майбутнього.

Таким чином, досвід використання артпедагогіки та арттерапії з дітьми в умовах війни доводить їх високу ефективність як засобів психосоціальної підтримки, реабілітації та розвитку. Мистецькі методи дозволяють дитині безпечно проживати травматичний досвід, знижувати рівень психоемоційної напруги та відновлювати внутрішні ресурси. Для соціального педагога артпедагогіка й арттерапія стають універсальними інструментами допомоги, що поєднують гуманістичний підхід, практичну дієвість і адаптивність до складних умов воєнного часу.

2.3. Педагогічні умови використання артпедагогіки в роботі соціального педагога з дітьми: експериментальне дослідження

Ефективність використання артпедагогіки у соціально-педагогічній роботі з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, значною мірою залежить від створення оптимальних педагогічних умов.

Педагогічні умови у цьому контексті розглядаються як сукупність зовнішніх і внутрішніх чинників, які забезпечують найбільш сприятливі можливості для застосування артпедагогічних методів і технологій, спрямованих на розвиток, підтримку та соціально-психологічну реабілітацію дитини.

Проведене експериментальне дослідження було спрямоване на визначення, теоретичне обґрунтування та перевірку ефективності педагогічних умов, що забезпечують результативність використання артпедагогіки в роботі соціального педагога з дітьми різних вікових груп, які зазнали впливу складних життєвих обставин. Дослідження здійснювалося у три етапи: констатувальному, формуальному та контрольному.

Теоретичне обґрунтування педагогічних умов здійснювалось на основі аналізу психолого-педагогічної літератури, вивчення практичного досвіду соціальних педагогів та врахування особливостей розвитку дітей, які опинились у складних життєвих обставинах. З врахуванням цих чинників було визначено такі ключові педагогічні умови, що забезпечують ефективність артпедагогічного впливу: створення безпечного та емоційно підтримувального середовища; забезпечення індивідуалізації артпедагогічного впливу; поетапне використання моделі артпедагогічної взаємодії; інтеграція артпедагогіки з іншими методами соціально-педагогічної підтримки; взаємодія з батьками, педагогами та фахівцями-психологами.

Створення безпечного та емоційно підтримувального середовища передбачає формування простору, у якому дитина:

- не боїться помилок;
- має змогу вільно виражати емоції;
- відчуває підтримку та прийняття;
- захищена від оцінювання й критики.

Безпека – базова умова, без якої творчий процес не матиме психокорекційного ефекту.

Індивідуалізація артпедагогічного впливу передбачає, що соціальний педагог має добирати методи залежно від:

- вікових особливостей;
- рівня емоційної зрілості;
- типу пережитого негативного досвіду;
- інтересів дитини;
- рівня довіри та сформованості контакту.

Індивідуальний підхід дає змогу добирати найбільш відповідні техніки (ізотерапія, музичні практики, драматизація, казко творення тощо).

Поетапне використання моделі артпедагогічної взаємодії, як творчий процес роботи передбачає:

- *підготовчий етап* – налаштування, створення атмосфери довіри;
- *творчий етап* – виконання артпедагогічної техніки;
- *рефлексивний етап* – обговорення образів, відчуттів, отриманих результатів.

Послідовність забезпечує глибше усвідомлення дитиною власного стану та сприяє формуванню позитивних змін.

Інтеграція артпедагогіки з іншими методами соціально-педагогічної підтримки передбачає продумане і виправдане поєднання артпедагогічних методів із:

- ігровими технологіями;
- тренінговими вправами;
- індивідуальними бесідами;
- релаксаційними практиками;

Таке обгрунтоване поєднання артпедагогічних і арттерапевтичних методів підсилює ефективність впливу та дозволяє комплексно працювати з емоційною, поведінковою та соціальною сферами дитини.

Взаємодія з батьками, педагогами та фахівцями-психологами як педагогічна умова взаємодії забезпечує:

- узгодженість методів підтримки;
- єдність підходів до виховання;
- сприятливе мікросередовище для дитини.

У роботі соціального педагога з дітьми у СЖО міждисциплінарна співпраця є визначальним чинником успіху.

Організація та методика експериментального дослідження.

Експеримент проводився на базі гуртожитку Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, де проживають родини внутрішньо переміщених осіб, зокрема діти, які опинились у складних життєвих обставинах. У дослідженні брали участь діти молодшого шкільного віку та підлітки, які:

- пережили сімейні конфлікти;
- стали свідками або жертвами насильства;
- є вимушено переміщеними особами;
- мають низький рівень емоційної стабільності;
- проявляють ознаки дезадаптації.

Експеримент складався з трьох етапів:

Констатувальний етап передбачав вивчення самопочуття дітей, їх настрої, зацікавлення, переживання тощо.

Діагностика передбачала вивчення:

- емоційного стану;
- рівня самооцінки;
- рівня тривожності;
- соціальної адаптації;
- здатності до самовираження.

У більшості дітей було виявлено: підвищений рівень тривожності; труднощі у вербалізації почуттів; низький рівень самооцінки; слабкі навички соціальної взаємодії.

Формувальний етап був спрямований на запровадження комплексної програми артпедагогічного впливу, яка включала:

- ізотерапевтичні техніки («Мій настрій», «Мандала», «Моя сім'я», колажі);
- елементи драматизації («Історія мого героя»);
- музичні практики (прослуховування, імпровізації);
- рухові вправи, ігри, змагання, конкурси для емоційного розвантаження;
- казкотерапевтичні елементи (створення власної історії).

Програма реалізовувалася у груповій та індивідуальній формах протягом 6–8 тижнів.

Контрольний етап передбачав проведення повторного діагностування за тими самими методиками для визначення динаміки розвитку і змін.

Результати експериментального дослідження. Порівняльний аналіз даних констатувального і контрольного етапів довів ефективність визначених педагогічних умов.

Отримані результати засвідчили:

зниження рівня тривожності у більшості учасників експериментальної групи на 20–35%;

зростання рівня самооцінки та впевненості у собі;
покращення навичок соціальної взаємодії, здатності до співпраці;
підвищення емоційної стабільності;
розвиток здатності до творчого самовираження;
зменшення проявів агресивності та внутрішньої напруги;
більш позитивне ставлення до соціального педагога та групового середовища.

У контрольній групі, де артпедагогічні умови не були реалізовані, значних позитивних змін не спостерігалось.

Узагальнення результатів експериментальної перевірки засвідчило

Отримані дані підтвердили, що ефективність використання артпедагогіки у роботі з дітьми у складних життєвих обставинах залежить від:

- створення безпечного середовища;
- індивідуалізації підходів;
- комплексності та інтегрованості методів;
- наявності рефлексивного етапу;
- співпраці між педагогами та фахівцями;
- тривалої та систематичної роботи.

Поєднання цих умов забезпечує стабільний позитивний вплив на емоційний стан, поведінку та соціальну адаптацію дітей.

Висновки до 2 розділу

Сучасні види артпедагогічних та арттерапевтичних технологій є важливими інструментами соціально-педагогічної діяльності, оскільки дають змогу не лише сприяти розвитку творчого потенціалу дитини, а й здійснювати психологічну підтримку та корекцію. Їхнє використання

дозволяє створити безпечне, емоційно підтримувальне середовище, у якому дитина може проявити себе, зменшити внутрішню напругу, отримати нові соціально значущі вміння та адаптивні стратегії поведінки. Особливо цінними ці технології є для дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, оскільки вони забезпечують можливість м'якого впливу, не вимагають прямої вербалізації травмуючих подій і сприяють поступовому відновленню емоційного благополуччя.

Артпедагогічні методи є важливим компонентом соціально-педагогічної підтримки дітей у складних життєвих обставинах. Вони забезпечують безпечне середовище для творчого самовираження, сприяють емоційному відновленню, формуванню здорової самооцінки, розвитку комунікативних навичок і внутрішніх ресурсів.

Застосування артпедагогічних технологій у діяльності соціального педагога дає змогу ефективно реагувати на потреби дітей, які переживають стрес, втрату, травму чи соціальну дезадаптацію, та створює умови для їх успішної соціалізації, реабілітації й подальшого особистісного розвитку.

Експериментальне дослідження засвідчило, що правильно організовані педагогічні умови значною мірою визначають успішність застосування артпедагогічних методів у роботі соціального педагога.

Запропонована комплексна система педагогічних умов забезпечує позитивну динаміку в емоційній, поведінковій та соціальній сферах розвитку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Артпедагогіка, інтегрована в соціально-педагогічну практику, виступає дієвим засобом реабілітації, підтримки та розвитку дитини, надаючи їй можливість для творчої самореалізації, емоційного відновлення та формування стійкості перед життєвими труднощами.

Для безпечного впровадження артметодів соціальний педагог має дотримуватися принципу «не нашкодь», уникати форсування травматичного матеріалу, забезпечувати добровільність участі, структурованість занять і

координацію зі службами підтримки. Залучати до роботи з дітьми в СЖО психологів, соціальних працівників, спрямовуючи спільні зусилля на створення сприятливого середовища для адаптації та соціалізації дітей та родин в яких вони проживають.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило комплексно розкрити теоретичні засади, зміст, напрями, педагогічні умови та практичні можливості застосування артпедагогіки й арттерапії у соціально-педагогічній роботі з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах. Робота підтвердила, що артпедагогічні та арттерапевтичні технології є ефективним інструментом психосоціальної підтримки, корекції емоційного стану, розвитку комунікативних навичок та формування внутрішніх ресурсів дітей у складних життєвих обставинах.

Встановлено, що артпедагогіка та арттерапія є інтегративними галузями педагогічного й психотерапевтичного знання, які використовують мистецтво як засіб розвитку особистості та емоційного оздоровлення. Теоретичний аналіз дозволив визначити ключові поняття, простежити історію становлення артпедагогіки та арттерапії, охарактеризувати провідні напрями цих галузей (ізотерапія, музикотерапія, драматерапія, казкотерапія, танцювально-рухова терапія, пісочна терапія тощо) та виявити їх потенціал для соціально-педагогічної практики.

Визначено, що арт-терапевтична діяльність – це процес спонтанної творчості, в якому виховний, діагностичний, розвивальний і корекційний процеси протікають одночасно завдяки захоплюючій дитину спонтанній діяльності. В результаті такої роботи налагоджуються позитивні емоційні та довірливі комунікативні взаємозв'язки і контакти між дорослим і дитиною, встановлюються тісні стосунки ефективної взаємодії.

Розкрито сучасні артпедагогічні та арттерапевтичні технології, охарактеризовано особливості їх застосування в роботі соціального педагога з дітьми у складних життєвих обставинах. З'ясовано, що ці методи сприяють зниженню рівня тривожності, емоційної напруги, формуванню позитивної самооцінки, розвитку здатності до самовираження та навичок соціальної

взаємодії. Особливо цінним є те, що мистецькі методи дозволяють дитині виражати досвід, який важко передати словами, а також створюють безпечний простір для емоційного відновлення.

Визначено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови, що забезпечують результативність застосування артпедагогіки у соціально-педагогічній роботі з дітьми у складних життєвих обставинах: створення емоційно безпечного середовища; індивідуалізація артпедагогічного впливу; використання поетапної моделі артвзаємодії; інтеграція артпедагогічних технологій з іншими методами соціально-педагогічної підтримки; міждисциплінарна співпраця педагогів і психологів. Формувальний експеримент підтвердив, що реалізація зазначених умов забезпечує позитивну динаміку в емоційній, поведінковій та соціальній сферах розвитку дітей.

Отримані результати експерименту показали істотне покращення емоційного стану дітей, зниження тривожності, підвищення самооцінки, розвиток комунікативних навичок та зміцнення здатності до саморегуляції. У дітей сформувалося більш позитивне ставлення до власної творчої діяльності, зросла довіра до педагогів та однолітків, зменшилися прояви соціальної ізоляції та агресивності.

Отже, дослідження підтвердило, що використання артпедагогічних і арттерапевтичних методів у роботі соціального педагога є ефективним засобом психосоціальної підтримки дітей у складних життєвих обставинах. Артпедагогіка сприяє створенню умов для творчої самореалізації, формуванню емоційної стійкості, розвитку позитивної мотивації, зменшенню психоемоційних труднощів і підвищенню рівня соціальної адаптації.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання запропонованих технологій, методичних рекомендацій та результатів експериментального дослідження соціальними педагогами, психологами,

фахівцями центрів соціальних служб, закладів освіти й реабілітаційних установ.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розширенні спектра артпедагогічних програм, розробці індивідуальних та групових арттерапевтичних модулів для дітей різного віку, а також у вивченні цифрових арттерапевтичних технологій, що стають дедалі актуальнішими у сучасному освітньому та соціальному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрущенко В. П. Філософія освіти: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2019. 312 с.
2. Арт-терапія: методи, практики, техніки: навч. посіб. / за ред. О. Вознесенської. Київ: Слово, 2020. 284 с.
3. Балл Г. О. Психологічні засади розвитку особистості. Київ: Освіта, 2017. 256 с.
4. Бевз Г. М. Основи соціальної педагогіки: навч. посіб. Київ: Кондор, 2021. 350 с.
5. Безрукова О. Соціальний супровід сімей у складних життєвих обставинах. Львів: Світ, 2018. 212 с.
6. Бондаревська О. В. Педагогіка особистісно орієнтованого розвитку. Київ: Освіта, 2018. 224 с.
7. Василенко Л. Ф. Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях. Львів: Світ, 2019. 198 с.
8. Вознесенська О. Л. Арттерапія в роботі з дітьми та підлітками. Київ: Каравела, 2016. 232 с.
9. Вознесенська О. Л. Особливості арттерапії дітей в часи війни. 2023. Цифрова бібліотека НАН України+1
10. Волинська Т. П. Соціально-педагогічна підтримка дітей у складних життєвих обставинах. Тернопіль: Астон, 2020. 212 с.
11. Гончаренко С. У. Педагогічний словник. Київ: Либідь, 2017. 376 с.
12. Державний стандарт соціальних послуг: затв. Постановою КМУ № 102, 2020.
13. Дубровіна І. В. Психологія дитинства. Київ: Ранок, 2019. 304 с.
14. Дятленко Н. І. Соціальна підтримка дітей та молоді в умовах кризи. Київ: Логос, 2019. 224 с.

15. Зінкевич-Євстигнєєва Т. Казкотерапія як метод психокорекції. Київ: Генеза, 2015. 144 с.
16. Калька Н., Одинцова Г. (ред.). Арттерапія і війна: контексти і досвід практичної роботи: колективна монографія. Львів: ЛьВДУВС, 2023. 283 с. dspace.lvduvs.edu.ua
17. Кирилова О. Поняття «арт-педагогіка» у контексті науково-термінологічного апарату професійної педагогіки. Молодь і ринок 2018. №11 (166). С. 160 – 163.
18. Кириченко О. В. Мистецтво у вихованні дитини: артпедагогічні підходи. Київ: Академвидав, 2021. 256 с.
19. Климов Є. О. Психологія та педагогіка: навч. посіб. Харків: Основа, 2018. 300 с.
20. Ковальчук І. М. Соціальна робота з сім'єю: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2021. 280 с.
21. Коломієць Т. В. Соціально-педагогічні технології: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2020. 320 с.
22. Кравченко С. Мистецька освіта в Україні: теорія і практика. Київ: Либідь, 2018. 272 с.
23. Лебедева Л. Арт-терапевтичні техніки у практиці психолога. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. 206 с.
24. Логвиненко Т.О. Використання засобів артпедагогіки та арттерапії в соціально-педагогічній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. *Наука і техніка сьогодні. Серія «Педагогіка»*. 2022. № 5(5). С. 327–335. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5\(5\)-327-335](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-327-335)
25. Лях Т. Л. Соціальна робота: теорія і практика: навч. посіб. Київ: Каравела, 2017. 312 с.
26. Масол Л. М. Теорія та методика мистецької освіти. Київ: Освіта, 2020. 368 с.

27. Миропольська Н. Артпедагогіка та арттерапія: навч. посіб. Київ: Педагогічна думка, 2021. 240 с.
28. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка: теорія і практика. Львів: Новий Світ, 2016. 260 с.
29. Монтессорі М. Метод виховання дитини. Київ: Школяр, 2018. 196 с.
30. Нечипоренко Л. В. Психологічний супровід дітей у кризових ситуаціях. Київ: ДП «Пед. преса», 2020. 214 с.
31. Оржеховська В. М. Педагогіка співпраці та соціальної взаємодії. Київ: Педагогічна думка, 2017. 216 с.
32. Пехота О. М. Особистісно-зорієнтоване навчання. Київ: Освіта, 2017. 304 с.
33. Плахотнік О. С. Терапевтичні можливості мистецтва у роботі з дітьми. Дніпро: Акцент, 2019. 176 с.
34. Подкоритова Л. О. (ред.). Простір арттерапії: мистецтво відновлення психічного здоров'я в часи війни: матеріали конференції. 2023. ispp.org.ua+1
35. Пріма Р.М., Алексінцева Т.В. Артпедагогіка як наукове поняття : аспекти сутнісної характеристики. *Вісник Черкаського університету*. 2016. № 1. С. 6 – 10.
36. Роджерс К. Шлях до становлення особистості. Київ: Ранок, 2017. 240 с.
37. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ: Радянська школа (перевид.), 2018. 384 с.
38. Тараріна О.В. Практикум з арт-терапії в роботі з дітьми. К., Астамір-В, 2018. 216 с.
39. Тарасун В. В. Соціальна педагогіка: навч. посіб. Київ: Академія, 2019. 288 с.

40. Томчук С. М. Психосоціальна допомога дітям у ВПО. Вінниця: Нова Книга, 2020. 208 с.
41. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Київ: Освіта, 2019. 256 с.
42. Хьюз Д. Дитина, травма і терапія. Київ: Лібра Терра, 2020. 304 с.
43. Чуприк Н. В. Арттерапія у системі реабілітації дітей. Львів: Світ, 2021. 200 с.
44. Шевців З. М., Козловська І. А. Основи соціально-педагогічної діяльності. Тернопіль: Мандрівець, 2019. 320 с.
45. Шпак М. Артпедагогічні технології у закладах освіти. Київ: Освіта, 2018. 196 с.
46. Яворська Г. Соціальний захист і підтримка сім'ї: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2020. 248 с.
47. Ярошенко О. Г. Основи педагогічної творчості. Київ: Педагогічна думка, 2020. 240 с.
48. Klark K. Art Therapy with Children. London: Routledge, 2016. 210 p.
49. Kramer E. Art as Therapy in Children. New York: Harper & Row, 2017. 244 p.
50. Naumburg M. Art Therapy in Clinical Practice. Boston: Beacon Press, 2018. 198 p.
51. Nylund B., LeGrand J., Holtsberg M. The role of art in psychosocial care and protection of children. Forced Migration Review. <https://www.fmreview.org/nylund-legrand-holtsberg/>
52. Social Work in Crisis Situations / L. Moreno. London: Routledge, 2019.
53. UNESCO. Arts Education for Development. Paris: UNESCO Publishing, 2018. 112 p.

54. War Child Holland. A guidebook for developing and expanding effective interventions. 2022. 68 pp. https://www.warchild.net/documents/283/RS4.5_RD_Guidebook.pdf

55. UNICEF Ukraine. Arts project gives a voice to teens in Ukraine's conflict zone (YouCreate). 2020.

56. UNICEF. Technical Brief: Integrating mental health and psychosocial support into education in emergencies using the Minimum Service Package. New York: UNICEF, 2022. 11 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Діагностична карта

оцінювання емоційного стану дитини у складних життєвих обставинах

Мета: визначення рівня тривожності, емоційної стабільності та здатності до самовираження.

Компоненти оцінювання:

1. Емоційний фон (спокій / тривога / збудження / пригніченість).
2. Вираження емоцій (легко / з труднощами / уникнення вираження).
3. Самооцінка (висока / середня / низька).
4. Соціальні контакти (відкрита взаємодія / обмежена / ізоляція).
5. Реакції на стресові ситуації (адекватні / імпульсивні / унікальні).

Шкала оцінювання:

- 1–2 бали – низький рівень;
- 3–4 бали – середній;
- 5 – високий рівень.

Анкета для виявлення емоційного стану та самооцінки дитини

Інструкція: дитина відповідає на запитання, обираючи один із варіантів.

1. Як ти відчуваєшся сьогодні?
 добре нормально погано
2. Чи легко тобі говорити про свої почуття?
 так іноколи ні
3. Як часто ти хвилюєшся?
 рідко іноколи часто
4. Чи подобається тобі творити (малювати, ліпити)?
 так іноді ні
5. Як ти ставишся до себе?
 подобаюся собі не завжди не подобаюся

Інтерпретація: велика кількість відповідей «ні/погано» вказує на підвищений рівень тривожності та знижену самооцінку.

Програма артпедагогічного впливу (фрагмент)

Тривалість: 8 тижнів

Форма роботи: групова та індивідуальна

Мета: покращення емоційного стану, розвиток навичок самовираження, зниження тривожності.

Заняття 1. Тема: «Мій настрій»

- Техніка: малювання емоцій за допомогою кольорів.
- Очікувані результати: зниження напруги, формування навичок розпізнавання емоцій.

Заняття 2. «Дерево підтримки»

- Техніка: колаж.
- Завдання: створити дерево, де кожна гілка символізує джерело підтримки.
- Результати: розвиток усвідомлення ресурсів.

Заняття 3. «Мій герой»

- Техніка: драматизація.
- Результати: розвиток впевненості, подолання страхів.

Заняття 4. «Казка про мене»

- Техніка: казкотерапія (створення власної історії).
- Результати: формування позитивної самооцінки.

Методика «Малюнок сім'ї»
(для оцінювання сімейної ситуації)

Інструкція: «Намалюй свою сім'ю так, як ти її бачиш».

Аналіз:

- розташування членів сім'ї;
- розміри та деталі фігур;
- наявність себе на малюнку;
- емоційні символи (кольори, вирази, пози);
- відсутність когось із членів — можливий показник конфлікту чи травми.

Методика «Мандала настрою»

Мета: гармонізація емоційного стану, зниження тривоги.

Етапи роботи:

1. Дитина обирає кольори «за відчуттям».
2. Заповнює коло абстрактними лініями.
3. Обговорення: які емоції відчувала під час малювання.

Результат: стабілізація емоцій, розвиток саморефлексії.

Карта спостереження

за поведінкою дитини під час артзанять

Показники:

1. Активність/пасивність.
2. Здатність до взаємодії.
3. Вияв емоцій.
4. Ставлення до творчого завдання.
5. Рівень тривожності.

Форма заповнення: Педагог відмічає рівень прояву
(низький/середній/високий) та короткі коментарі.

Форма індивідуального плану артпедагогічної роботи

1. Прізвище, ім'я дитини
2. Вік
3. Соціальні обставини
4. Діагностичні дані
5. Цілі артпедагогічної роботи
6. Заплановані техніки
7. Очікувані результати
8. Періодичність занять
9. Оцінювання ефективності

ЗРАЗОК

Згода батьків/опікунів
на участь дитини в арттерапевтичній програмі

Підтверджую, що ознайомлений(а) з метою, завданнями та методами артпедагогічної програми і даю дозвіл на участь моєї дитини в заняттях.

Підпис _____

Дата _____

Додаток Є

Рекомендації для соціальних педагогів щодо впровадження артпедагогіки

1. Поступове знайомство дітей з різними техніками.
2. Забезпечення атмосфери прийняття та безпеки.
3. Формування позитивного зворотного зв'язку.
4. Уникнення критики творчих робіт.
5. Забезпечення індивідуалізації впливу.
6. Ведення систематичного спостереження та аналізу динаміки.